

Jaume Balmes, catòlic i nacionalista

El filòsof i apòlogista catòlic català Jaume Balmes (1810-1848) va ser una de les veus fundacionals del nacionalisme catòlic europeu del segle XIX. El seu model de nació i nacionalisme va marcar el futur del catolicisme contemporani fins al Concili Vaticà II.

Per Borja Vilallonga / @vilallonga

Jaume Balmes no és un carrer de Barcelona. Jaume Balmes, paradoxalment, tampoc és una persona. Jaume Balmes és una idea. És la idea que el catòlic, sense renunciar a res, s'ha d'emmotllar al món modern. És la idea, també, que la nació és la major expressió secular de la vida i l'esperit de l'home. Tota la curta vida de Balmes, que va morir als 38 anys, va ser dedicada a la consecució d'aquesta idea fins a les darreres conseqüències. La seva barreja d'acció política a mig camí entre el carlisme i els liberals isabelins —els anomenats *vilumistes*—, la seva filosofia del sentit comú, i la seva apologetica catòlica el converteixen en el personatge més complex i contradictori del vuit-cents català i espanyol.

I encara més: a nivell del catolicisme europeu, Balmes va ser el primer que va oferir una teoria plenament construïda per a un nacionalisme catòlic. La

seva obra va tenir un impacte molt més enllà de les fronteres espanyoles —un fet generalment ignorat al seu propi país. Les idees de Balmes van ser fins i tot llegides i considerades al detall per la Seu Apostòlica a Roma, en els moments crítics de 1848. Les revolucions del 1848, esperonades per la noció de nacionalitat, van inflamar Europa. Ho feien pel sentir profund de la pertinença a una nació i la necessitat que aquesta nació tingués un lliure destí polític en la unitat de tots els seus membres.

El nacionalisme de Balmes no és dissimulat en la majoria dels seus escrits. Per arribar en aquest punt, Balmes necessitava un perfil catòlic heterodox. És certament injust i poc acurat de considerar Balmes heterodox, atès que no va tenir ni un formació heterodoxa, ni el seu pensament es va alinear mai amb els sectors liberals i gal·licans de l'Església —ben al contra-

ri. Tanmateix, la llavor d'una certa heterodòxia, si es vol dir així, rau en la seva concepció filosòfica del món. Balmes havia rebut una formació tomista a la borbònica Universitat de Cervera. Allà el seu tomisme s'havia filtrat a través de l'òptica jesuïta, menys dogmàtica i més afrancesada. Va ser a la universitat on va conèixer alguns dels noms que formarien la intel·lectualitat conservadora de la Renaixença catalana. La peculiaritat més important de Balmes és la seva adscripció a l'escola escocesa del sentit comú. Autor del gran llibre d'autoajuda que va ser *El criterio*, de 1845, l'admiració de Balmes pels escocesos com David Hume l'apropa a un *ethos* perillosament protestant. Així i tot, entre 1842 i 1845 va escriure l'obra apològica catòlica *El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea* —tal volta per convèncer-se a si mateix que era i havia de ser catòlic perquè civilitzatòriament era *superior i millor* al protestantisme.

En la vida política i religiosa, Balmes es va alinear amb l'ultramuntanisme francès, purament modern i modernitzat, i molt allunyat de la reacció espanyola. Balmes va tenir intercanvis epistolars amb els apòlogues francesos Albéric de Blanche, Auguste Nicolas i, especialment, monsenyor Félix Dupanloup —qui fou una de les veus

ultramuntanes conciliadores més importants del segle. En el seu viatge a Lovaina de 1845, Balmes va conèixer el filòsof tradicionalista Gérard Casimir Ubaghs i el nunci papal Gioacchino Pecci —el futur papa Lleó XIII, artífex de la conciliació catòlica amb el món del treball i la idea republicana. La xarxa intel·lectual que Balmes va construir, a diferència del que la historiografia *catanyola* encara malcreu, va ser profundament internacional i es va accentuar a les portes de les revolucions de 1848 (i a pocs mesos de la mort del filòsof català).

Per damunt de tot, de l'obra i el pensament balmesians destaquen notablement la seva capacitat de pensar en clau nacional i de desenvolupar una teoria nacionalista des de la perspectiva catòlica. En Balmes, el projecte de l'estat nació s'harmonitzava amb la doctrina catòlica. En la seva cerca per un compromís amb la modernitat, el seu activisme polític va ser marcat pel seu nacionalisme. Així, la seva visió política advocava per la "nacionalització" de la política espanyola controlada pels liberals. La seva tasca periodística als diaris *La civilización*, *La sociedad* i *El pensamiento de la nación* és on Balmes va desenvolupar el seu cos teòric. El 1840 Balmes ja emprava teoria nacionalista ben definida quan descrivia les essències de la identitat espanyola —oposada →

Balmes va ser una de les darreres promocions de la Universitat de Cervera. Allà va contemporitzar amb la futura elit conservadora de la Renaixença catalana. També hi va rebre una formació jesuítica però eminentment tomista, que va contribuir a bastir la peculiar filosofia de Balmes.

→ a la identitat espanyola liberal revolucionària. La Guerra de la Independència era la fita fundacional del desvetllament de la nació espanyola —un fet històric que la historiografia espanyola fins ara havia reservat exclusivament per al nacionalisme liberal. Aquest “prometedor inici” de la nació espanyola tota reunida s’unia a la monarquia legítima i a la fe catòlica per formar, per primer cop, la tríada de la identitat espanyola: “Dios, Patria y Rey”.

Més enllà del context espanyol, Balmes aspirava a una teoria nacionalista global, que es pogués aplicar a tota nació europea. S’havia de poder usar en qualsevol nació, especialment les catòliques. Monarquia i catolicisme n’eren els dos pilars fonamentals. La religió catòlica era guardiana de totes les valors nacionals i salvaguardava l’ordre natural i la unitat nacional encarnada per la monarquia. Solament així es podia atreure la prosperitat de la vida nacional —aquell concepte tan propi de l’escola escocesa del sentit comú que Balmes abraçava tan intensament. En la seva obra de 1847, el controvertit *Pío IX*, les nacions tenien el dret inalienable a ser independents i només l’Església ho podia garantir. Aquest paper preeminent del catolicisme es podia veure com el factor decisiu per definir què és una nació plena i què no —un tema àmpliament debatut en el seu *El protestantismo*. Fins i tot quan Balmes reconeixia nacions no catòliques com a nacions fortes —Regne Unit i Rússia, per exemple—, el factor determinant de regeneració nacional era l’Església catòlica en exclusiva.

Coherent amb els seus principis, Balmes proposava el Papa en tant que líder de la independència i unitat d’Itàlia —una de les nacions febles que havia d’erigir-se en el concert de nacions europees. La nació balmesiana era providencial i fortament arrelada en la història. La sobirania residia allí, en aquella història de civilització catòlica particular d’una comunitat nacional. La identitat històrica era, per consegüent, la principal font d’identitat del que era una nació —molt per desdobra de les essències que el mateix Balmes havia delimitat en el seu “Dios, Patria y Rey”. L’historicisme de Balmes, generalment entès com una prerrogativa romàntica de domini liberal a l’Europa occidental, era profundament modern i eclipsava el seu conservadorisme en altres definicions que el prever havia ofert. És per mitjà de la història que nacions inferiors o primitives —o criptonacions fins i tot— tenien el dret d’existir en el món. Aquí Balmes incloïa obertament els Estats Units d’Amèrica, als quals no reconeixia pròpiament com a nació formada. Per esdevenir nació plena, calia monarquia, història, civilització i, en efecte, conversió al catolicisme. Això era, en definitiva, la nació natural —la que seguia l’ordre i la llei naturals. En les seves paraules: “res no pot formar l’esperit de la nacionalitat mes la religió catòlica”.

El Concili Vaticà II va enterrar més d’un segle de nacionalisme catòlic de factura balmesiana i plana, i el va substituir per un declarat menyspreu al fet nacional, fruit dels efectes de la Segona Guerra Mundial i la fi del predomini ultramuntà en l’Església.

La teoria nacionalista balmesiana no va tardar a arribar a Roma. El gener de 1848, el cardenal Ferretti va fer arribar una nota a Balmes amb un parell de qüestions fonamentals: “quina havia de ser la creença de la Santa Seu quant al dret de la nacionalitat i la seva independència?” i “quan i com es podia declarar aquest dret?” En la vigília de les revolucions de 1848, aquesta petició és extremadament important i revela l’autèntica importància del nacionalisme en el catolicisme, notablement en el nou i inicialment liberal papa, Pius IX, el qual, coneixedor de Balmes, va mantenir un nacionalisme ferm al llarg del seu pontificat de modernitat catòlica conservadora i antiliberal—sobretot devers Polònia i Irlanda. No debades, els neogüelfs italians—defensors de la unitat d’Itàlia liderada pel Papa—havien llegit i difós Balmes. Va ser el cas dels jesuïtes del *Collegio Romano*, Taparelli i Curci. L’elecció de Pius IX feia creïbles les expectatives d’un nacionalisme i una unificació italians liderats per l’Església i el Papa. Els neogüelfs tenien una certa importància i es tractava d’un contrapès important en un moment en el qual encara no hi havia un lideratge clar en la unificació italiana. Les revolucions de 1848, la proclamació de la República Romana i l’exili del Papa a Gaeta van estroncar tot lideratge papal de la independència italiana.

Cap dels neogüelfs, com tampoc l’activista catòlic francès Montalembert, havien passat de l’estadi d’activistes nacionalistes; Balmes va ser el primer nacionalista teòric eixit del catolicisme. Va ser el pioner d’una generació d’intel·lectuals catòlics marcats per la necessitat de

Mantes vegades, Jaume Balmes és associat a l'altra gran veu catòlica espanyola del període, Juan Donoso Cortés. Mentre Balmes es va centrar fonamentalment en el desenvolupament d'un pensament nacionalista historicista, Donoso es va dedicar a la teologia política —amb notables efectes i seguidors posteriors.

definir una relació pròpia i confortable amb la modernitat, a més de definir un nacionalisme eminentment catòlic. Va ser un instrument fonamental en la construcció de la nació contemporània i el seu nacionalisme. Va ser justament aquest intens nacionalisme el que va definir el nou catolicisme sorgit de la influència del moviment ultramuntà i el llarg pontificat de Pius IX. Tant els ultramuntans com Pius IX van ser els artífexs d'aquest nou catolicisme —una renovació conservadora però radical de l'Església catòlica a fi de concebre una modernitat catòlica oposada a la modernitat liberal.

A diferència de Balmes, l'altra gran veu espanyola del catolicisme modernitzador de l'època, Juan Donoso Cortés, no va mostrar cap interès per la identitat nacional i es va centrar en la teologia política. Això no obstant, l'escola de pensa-

ment catòlic nacionalista de Balmes va continuar en noms com Víctor Gebhardt, però també monsenyor Josep Torras i Bages, que va efectuar el gir regionalista, protocatlanista a la fi de la centúria vuitcentista. L'impacte d'aquesta teoria catòlica, de la qual Balmes en va ser indiscutiblement el primer pensador, va afaïçonar l'Església catòlica contemporània fins al Concili Vaticà II. En el Concili, només un sol document, la constitució apostòlica *Gaudium et Spes*, dedica una brevíssima menció al nacionalisme, de manera negativa. El nacionalisme catòlic desapareixia, momentàniament, de l'horitzó catòlic de postguerra. Ha retornat amb renovada força amb l'ascens nacionalista europeu dels nostres temps de la mà dels partits i moviments de l'*alt-right* —si bé que aquest nacionalisme avui ja dista força del que Balmes va teoritzar fa més de 150 anys. •